

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 3 (P3)

HUKURI 2010

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leyi yi na 12 wa tipheji.

XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA XITSALWANA (50)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80 – 100%	70 – 79%	60 – 69%	50 – 59%	40 – 49%	30 – 39%	0 – 29%
	26 – 32	22½ – 25½	19½ – 22	16 – 19	13 – 15½	10 – 12½	0 – 9½
VUNDZENI NA NKUNGUHATO Khodi: VN (32 WA TIMARAKA)	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka hi vuenti.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka kahle.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka hi ndlela yo ringanela.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka hi ndlela ya le xikarhi.	-Vundzeni i byo enela. Ku na ku kayivela ka nkhulukelano.	-A hi mikarhi hinkwayo laha vundzeni byi twakalaka naswona byi pfumala nkhulukelano.	-Vundzeni bya huhula swinene naswona byi pfumala nkhulukelano.
	-Mahungu ya na ntlhonthlo naswona ya hlutekile.	-Mahungu ya koka rinoko naswona ya tsakisa.	-Mahungu ya tsakisa naswona ya khorwisa.	-Mahungu i ya le xikarhi kambe ya pfumala vuxokoxoko.	-Mahungu ya tala ku fambelana na nhlokomhaka, kambe ku na mbuyelelo wa timhaka.	-Mahungu lama boxiwaka a ma talangi naswona ku tale mbuyelelo wa timhaka.	-Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisi naswona ku tale ngopfu mbuyelelo wa timhaka.
	-Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi hlantswekeke no twisiseka.	-Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi kombisaka vutshila no twisiseka.	-Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi xi nga kahle swinene naswona xa twisiseka.	-Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi enerisaka naswona xa twisiseka.	-Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana xo enela, xo twisiseka naswona xi na nkhulukelano.	-Ku hava vumbhoni byo enela lebyi kombisaka leswaku xitsalwana xi kunguhatiwile/ mpfapfarhutiwile naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.	-Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka leswaku xitsalwana xi kunguhatiwile/ mpfapfarhutiwile kambe xitsalwana xi andlariwile hi xiyimo xa le hansi.

	10 – 12	8½ – 9½	7½ – 8	6 – 7	5 – 5½	4 – 4½	0 – 3½
RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (12 WA TIMARAKA)	-Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta.	-Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi.	-Vumbhoni byo kota ku lemuka matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta bya tikomba.	-Kota ku lemukanyana nkoka wa matirhiselo ya ririmi.	-Matirhiselo ya ririmi hi lamo enela.	-Matirhiselo ya ririmi i ya madyondza.	-Matirhiselo ya ririmi ya tsanile swinene.
	-Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi nkhaqato.	-Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi mfanelo.	-Ririmi na mahikahatelo swi tala ku va swi tirhisiwa hi mfanelo.	-Matirhiselo ya ririmi i ya ntolovelo naswona mahikahatelo i ya le xikarhi.	-Matirhiselo ya ririmi ya kayivela naswona mikarhi yin'wana mahikahatelo ya na swihoxo.	-Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo.	-Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala.
	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo.	-Kota ku katsa na ririmi ro gega hi mfanelo.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhlanganyana.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le xikarhi.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela yo enela.	-Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo.	-Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo.
	-Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka i ya xiyimo xa le henhla.	-Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi mfanelo.	-Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka a ya fambelani na nhlokomhaka.	-Mahlawulelo ya marito i ya le xikarhi.	-Mahlawulelo ya marito i yo enela.	-Mahlawulelo ya marito i ya madyondza.	-Marito a ya hlawuriwi hi mfanelo.
	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka hi ndlela yo hlawuleka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana swinene na nhlokomhaka.	-Hi mikarhi yo tala xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka.	-Hakanyingi xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi kayivela nkholukelano.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo eka xitshuriwa hinkwaxo.
	-Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwana a xi talangi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xi pfa xi va na swihoxo.	-Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xi pfa xi va na swihoxo leswi nga erivaleni.	-Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona a xi twisiseki.

	5 – 6	4½	4	3 – 3½	2½	2	0 – 1½
XIVUMBEKO Khodi: X (6 WA TIMARAKA)	-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokomhaka.	-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokomhaka.	-Malukelo ya timhaka to tala ya fambelana na nhlokomhaka.	-Malukelo ya timhaka ya fambelana na nhlokomhaka.	-Malukelo ya timhaka tin'wana ya fambelana na nhlokomhaka.	-Malukelo ya timhaka tin'wana a ya fambelani na nhlokomhaka.	-Malukelo ya timhaka eka xitsalwana hinkwaxo a ya fambelani na nhlokomhaka.
	-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma yo hlawuleka swinene.	-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma swinene.	-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela leyi faneleke.	-Vuxokoxoko byin'wana byi andlariwile ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Ku na vuxokoxokonyana lebyi andlariweke hi ndlela leyi twisisekaka.	-Mikarhi yin'wana vuxokoxoko bya huhula naswona hungu leri a ri vulaka a ri koti ku kumbeteleka.	-Vuxokoxoko lebyi andlariweke bya huhula.
	-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano swinene.	-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo swinene.	-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo.	-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.	-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.	-Swivulwa na tindzimana i swa madyondza.	-Swivulwa na tindzimana swi pfuvapfuvanile naswona a swi na nandzelelano.
	-Vulehi byi fambelana na swilaveko swa xitsalwana.	-Vulehi hi lebyi faneleke.	-Vulehi hi lebyi faneleke.	-Vulehi byi tala ku va lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi lehe/ kome ngopfu.	-Xitsalwana xi lehe/ kome ngopfu.	-Xitsalwana xi lehe/ kome ku tlula mpimo swinene.

XIYENGE XA B: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA (30)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80 – 100%	70 – 79%	60 – 69%	50 – 59%	40 – 49%	30 – 39%	0 – 29%
	16 – 20	14 – 15½	12 – 13½	10 – 11½	8 – 9½	6 – 7½	0 – 5½
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO	-Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko.
Khodi: VNX (20 WA TIMARAKA)	-Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni.	-Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni.	-Mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma kambe u pfa a humanyana emhakeni.	-Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni kambe a swi onhi mongo wa mhaka.	-Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka wu pfa wu nga twali.	-Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.	-Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.
	-Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano swinene naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi na nkholukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkholukelano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkholukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka.	-Vundzeni na timhaka a swi na nkholukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokomhaka.
	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa le xikarhi no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no twisiseka.	-Hambileswi nkunguhato/ mpapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwambiko a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona xitsalwambiko a xi andlariwangi kahle.	-Nkunguhato/ mpapfarhuto a swi andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hansi.
	-U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.	-U landzelerile milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	-U tala ku landzelela milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi tiangandla, erivaleni.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.

	8 – 10	7 – 7½	6 – 6½	5 – 5½	4 – 4½	3 – 3½	0 – 2½
RIRIMI , XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (10 WA TIMARAKA)	-Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato na hi ndlela ya vutlhari swinene.	-Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene.	-Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle.	-Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo.	-Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi swinene naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.
	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tala ku va wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.
	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku va swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela.	-Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwani hi mfanelo.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka.
	-Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xinwe hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko a xi talelangi hi swihoxo hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko.
	-Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi komile/lehile swinene.	-Xitsalwana xi komile/lehile swinene.	-Xitsalwana xi komile/lehile swinene.

XIYENGE XA C: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA (20)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80 – 100%	70 – 79%	60 – 69%	50 – 59%	40 – 49%	30 – 39%	0 – 29%
	10½ – 13	9½ – 10	8 – 9	6½ – 7½	5½ – 6	4 – 5	0 – 3½
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO	-Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.	-Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko.
Khodi: VNX							
(13 WA TIMARAKA)	-Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni.	-Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni.	-Mudyondzi u andlala mahungu hi ndlela yo kongoma kambe a pfa a humanyana emhakeni.	-Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni kambe a swi onhi mongo wa mhaka.	-Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni naswona mikarhi yin'wana mongo wa mhaka wu pfa wu nga twali.	-Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona mikarhi yinwana mongo wa mhaka a wu twali.	-Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona mikarhi yinwana mongo wa mhaka a wu twali.
	-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano swinene naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohhaka.	-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohhaka.	-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohhaka.	-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokohhaka.	-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya nkhlukelano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokohhaka.	-Vundzeni na timhaka a swi tali ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohhaka.	-Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokohhaka.
	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantsweke swinene no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xa kahle no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xa le xikarhi no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xo enela no twisiseka.	-Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.	Nkunguhato/ mpfapfarhuto a swi andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hansi.
	-U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.	-U landzelerile milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	-U tala ku landzelela milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tiangandla, erivaleni.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.

MAAVELO YA TIMARAKA

XIYENGE XA A: XITSALWANA: 50 WA TIMARAKA

VUNDZENI NA NKUNGUHATO	(VN):	32
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	12
XIVUMBEKO	(X):	<u>06</u>
		50

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: 30 WA TIMARAKA

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	20
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>10</u>
		30

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: 20 WA TIMARAKA

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	13
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>07</u>
		20

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA

XIVUTISO XA 1

VADYONDZI VA NGA TSALA SWIN'WANA SWA LESWI LANDZELAKA:

1.1 Tifilimi ta thelevhixini ti na xiave eku andziseni ka vugevenga etikweni.

Ku pfumela

- Ku yiva.
- Ku dlaya.
- Ku tekereriwa mimovha.
- Ku yiviwa ka vana hi xikongomelo xo kuma mali.
- Ku pfinyiwa ka vavasati na vana.
- Ku ngungumerisa swidzidziharisi.

Ku kaneta

Vadyondzi va nga kanetana na leswi boxiweke laha henhla hikuva mikarhi yo tala lava swi endlaka va hetelela va khomiwile kumbe ku dlawa, kutani yi va dyondzo eka vona.

1.2 Rendzo ro leha leri ndzi nga tshama ndzi ri teka.

- Muxaka wa rendzo.
- Ndhawu leyi a va endzerile kona.
- Masiku lama nga tirhisiwa.
- Leswi va tiphiniseke xiswona.

1.3 N'wamitlangu wa ndhuma loyi ndzi n'wi rhandzaka swinene.

- Vito ra n'wamitlangu na ntlangu lowu a tlangaka wona.
- Ndhawu lomu a humaka kona.
- Xipano/Ntlawa lowu a tlangelaka eka wona.
- Xivangelo xa ku n'wi rhandza.
- Ku hambana ka yena na vatlangi van'wana.

1.4 Mali ya mpfuneto wa vana yi na xiave eku hangalaseni ka vuvabyi bya HIV na AIDS. Aneka miehleketo ya wena ehenhla ka mhaka leyi:

- Vanhwanyana va kuma vana va ha ri vatsongo hi ku ehleketa mali.
- A va tisirheleli.
- Va rhandzana na munhu un'wana na un'wana hi xikongomelo xo kumetela vana.
- Hambiloko va tiva swiyimo swa vona swa rihanyu a va swi paluxi hi ku chava leswaku a va nga ha kumi un'wana n'wana.

1.5 Kanela hi tinghozi ta le magondzweni leti vangiwa hi vukungundzwana bya swipitikopo na van'wamathekisi.

- Vachayeri va xava mapapila yo chayela.
- Vachayeri va dizela swipitikopo leswaku va ta tsan'wa milawu ya patu.
- Van'wamathekisi va khandziyisa vanhu vo tala ku tlula mpimo va nga endliwi nchumu.
- Swipitikopo swi honisa ku kambela xiyimo xa mathekisi hikuva swi dizeriwile hi vinyi va wona.
- Vachayeri va tsutsumisa mathekisi hi rivilo ra le henhla hi ku tshemba leswaku swipitikopo a swi nga va endli nchumu.

1.6 Hlamusela hi ku onha ka swidzidziharisi.

- swi nyanyisa vugevenga.
- Swi endla leswaku tiko ri nga lawuleki.
- Vanhu van'wana va hundzukile mahlonga ya swidzidziharisi.
- Eswikolweni vadyondzi a va ha lawuleki hikwalaho ka swidzidziharisi.
- Swi onha ikhonomi ya tiko.

1.7 Vubihi bya ku hanya hi mali ya vamachonisi.

- Swi vanga madzolonga exikarhi ka muchonisi na muchonisiwa.
- Vachonisani va nga dlayana.
- Mindyangu ya vanhu lava nga chonisana ya holovisana.
- Swi xanisa vana.
- Swi vanga madzolonga emindyangwini.
- Munhu loyi a hanyaka hi mali ya vamachonisi wa poyileka etikweni.

1.8 Ntshunxeko wa vukhongereri eAfrika-Dzonga.

- Vukhongereri bya Xintu.
- Vukhongereri bya Xihindu.
- Vukhongereri bya Xikreste.
- Vukhongereri bya Xiisilamu.
- Vukhongereri byin'wana na byin'wana lebyi vanhu va kholwaka eka byona.

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA

XIVUTISO XA 2

2.1 Papila ra vutitivisi/vutihlavuteri (CV)

Mudyondzi a nga kombisa vuxokoxoko lebyi landzelaka:

Mavito, adirese, masiku yo velekiwa, rimbewu, ta vukati, rixaka, tidyondzo, tindzimi leti a ti kotaka, vuhungasi na swin'wana.

2.2 Papila ra xinghana

Xivumbeko xi fanele xi kombisa leswi landzelaka:

- Adirese ya mutsari na siku leri ri nga tsariwa hi rona ku sukela exikarhi ka phepha ro tsalela ku ya etlhelo ra voko ra xinene.
- Xiloso.
- Marito yo chavelela no khutaza.
- Nsariso.

2.3 Mbulavulo

- Maxewetelo.
- Marito yo khensa lava tirheke kahle exikarhi ka lembe.
- Ku nyika switsundzuxo eka lava va nga ta ya eswikolweni swa le henhla.
- Ku khutaza lava va nga tsandzeka ku humelela.
- Switsundzuxo eka vatswari va vadyondzi lava ku lelaniwaka na vona.
- Mahetelelo.

2.4 Matimu ya mufi

- Mavito ya mufi.
- Vuxokoxoko lebyi byi nga katsa leswi landzelaka:
  - Siku ro velekiwa.
  - Ndyangu na vana.
  - Tidyondzo ta yena.
  - Lomu a tirheke kona.
  - Siku a nga hundza hi rona.
  - Xivangelo xa rifu na swin'wana.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA

XIVUTISO XA 3

3.1 Dayari

- Vuxokoxoko bya migingiriko ya n'hwetl yo karhi.
- Vuxokoxoko bya migingiriko ya siku na siku bya andlariwa.
- Tindhawu laha migingiriko ya kona yi nga ta humelela kona ya kombisiwa.
- Ku kombisiwa na mikarhi leyi migingiriko ya kona yi nga ta humelela hi yona

3.2 Posikarata

- Posikarata yi ta katsa mavito ya kokwana, masiku lama a nyamalaleke hi wona, swiambalo leswi a a swi ambarile na vuxokoxoko bya xivumbeko xa yena.
- Vuxokoxoko bya mutsari na ndhawu laha a tshamaka kona.
- Nomboro ya riqingho.

3.3 Khadi

Khadi ra xirhambo ri nga katsa leswi landzelaka:

- Mavito ya loyi ku tlangeriwaka yena.
- Malembe lama a ma hlanganiseke.
- Ndhawu.
- Siku na nkarhi.
- Vito ra ndhawu.
- Mavito ya murhambi.

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100